

ВЗАЄМОДІЯ ОСОБИ І СУСПІЛЬСТВА ЯК ОСНОВА СУСПІЛЬНО-ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Розглядаються окремі філософсько-освітні ідеї П. Куліша на підставі аналізу його історіософії. Аналізуються погляди на проблему взаємозв'язку особи й суспільства в освітньо-філософському доробку мислителя. Зазначається, що суспільно-освітній процес включає в себе як раціональну, так і ірраціональну форми навчання і виховання, тобто школи різного типу. Автор прагне довести, що П. Куліш в історико-філософському плані продовжував орієнтуватися на традиційну для української філософії антропологічно-екзистенціальну тенденцію пріоритету особистої життєтворчості.

Ключові слова: освіта, особистість, філософія.

Постановка проблеми визначається вибором теми, яка ще недостатньо вивчена в історії української філософії, характером мети і науково-теоретичних завдань цієї роботи. Вперше досліджується зв'язок особи і суспільства у філософії П. Куліша, який суттєво вплинув і продовжує впливати в тій чи іншій формі на розробку філософсько-антропологічної і філософсько-освітньої тематики в Україні. Автор статті прагне конкретизувати знання про те, що П. Куліш в історико-філософському плані продовжував орієнтуватися на традиційну для української філософії антропологічно-екзистенціальну тенденцію пріоритету особистої життєтворчості, але він надає цій тенденції нової інтерпретації, враховуючи особливості життя особи і функціонування суспільства в умовах промислово-урбаністичної (індустріальної) цивілізації. Зокрема, у зв'язку з цим виникає завдання переосмислення історико-філософської спадщини як істотної форми національного самоусвідомлення.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб розглянути певні сторони філософії П. Куліша, а саме: його вчення про особу й суспільство в контексті загальноукраїнського історико-філософського процесу та особливостей його розвитку в Лівобережному регіоні України XIX століття. Реалізація цієї мети включає вирішення таких завдань, як з'ясування філософських засад розуміння П. Кулішем особи і суспільства, аналіз розуміння П. Кулішем особливостей формування особи в суспільстві та взаємодія особи і суспільства як основи суспільно-освітнього процесу.

Пантелеймон Олександрович Куліш (1819-1897) безсумнівно належить до тих непересічних особистостей, які завдяки своєму розуму та особливому світосприйняттю стояли значно вище загальної маси сучасників. Цей визначний український філософ, уродженець Чернігівщини, залишив по собі значну творчу спадщину, в якій, незважаючи на часто протилежні судження, чітко прослідковується культурницьке та просвітницьке спрямування. Тому в сучасних умовах, коли в Україні продовжується процес державотворення, важливим елементом якого є становлення національної системи освіти, варто звернутися до доробку цього видатного філософа.

Розуміння П. Кулішем поліфункціональності особи вимагало від нього вирішення питання про основу, завдяки якій особа включається в існування суспільного цілого. Варто відзначити, що в українській світоглядно-філософській думці того часу найпоширенішою була, по суті, теологічна точка зору. Вона спиралася загалом на церковно-православний постулат про "любов до ближніх", яка розглядалась, як основа взаємодії особи і суспільства. Складовими цієї взаємодії вважалися прояви справедливості, котра проявляється в правдивості, щирості, вдячності, чесності взаємовідносин тощо. Зокрема, сучасник П. Куліша Григорій Дьяченко у своїй "Катехезичній хрестоматії", написаній ним для начальних закладів російської імперії, писав: "Долгъ честности или праведности требуетъ, чтобы мы въ практическихъ дѣйствіяхъ и отношеніяхъ своихъ къ ближнимъ строго соблюдали право каждаго по отношенію къ намъ и отдавали все принадлежащее ему. Въ то же время и мы должны требовать отъ ближнихъ, чтобы они соблюдали наши права и воздавали намъ должное. Но христіанинъ долженъ растворять строгое право гуманностію или гуманнымъ отношеніемъ къ ближнимъ (понимая слово гуманность въ христіанскомъ или истинномъ смыслѣ слова)" [1, с. 77].

Водночас питання взаємодії особи і суспільства актуалізувалось в Україні також і впливом позитивізму, яскравим представником якого був В. Лесевич. Він розглядав цю проблему в контексті філософії історії, під якою розумів науку усвідомлення законів життя і розвитку людства. У зв'язку з цим, питання взаємодії особи й суспільства розглядалось ним у плані вчення про прогрес, у межах якого становлення особи уявлялось, як результат розвитку її розумової діяльності, що детермінується суспільством. Зрештою, В. Лесевич вважав, що дійсним чинником, який об'єднує особу й суспільство, є

наука, котра спроможна керувати функціонування людства. "Наука, – писав В. Лесевич, – прагне прийти, в кінцевому підсумку, до доктрини, яка охоплює все, що тільки може – регулювати життя та розвиток людства. Вона прагне до того, щоб стати не лише виконавцем, а й керівником життя; вона ставить соціальну систему кінцевою метою всієї своєї роботи" [2, с. 360].

Отже, при вирішенні проблеми взаємодії особи та суспільства П. Куліш, навіть із урахуванням засилля теологізму і поширенням позитивізму, повинен був визначитись із своєю власною позицією. Необхідно при цьому зазначити, що П. Куліш не поділяв також оптимізму в соціалістично-орієнтованій філософії, яка, на його погляд, нівелювала неповторність людської особи і тим самим надавала адекватного розуміння взаємодії особи й суспільства. Разом з тим, у своїх працях П. Куліш підкреслював різноаспектність взаємодії особи і суспільства. Так, він виділяв і розглядав, наприклад, економічну основу взаємодії людини і суспільства. Такою основою, з погляду П. Куліша, була власність та її розподіл у суспільстві. Це давало йому можливість розглядати національно-визвольну боротьбу українського народу під проводом Б. Хмельницького, як суперечливу взаємодію груп осіб, одна з яких має в своєму розпорядженні основну власність, тобто землю та знаряддя її обробки, в той час як інша сукупність осіб, представлена переважно українськими селянами та міщанами або не мала власності, або ж ця власність була мізерною. Проте в економічних взаємодіях П. Куліш все-таки не вбачав ґрунту для об'єднання осіб у суспільство і стабільну базу взаємовідносин особи й національно визначеного суспільства. У своїх творах, зокрема, він показував, що український селянин і польський селянин можуть бути в рівному економічному становищі, але культурно вони нерідко проявляли нетолерантність і являли собою основну масу людей, котра воювала одна проти одної протягом XVI-XVIII ст. Інший аспект, що пояснював засади взаємодії особи і суспільства, пов'язується у творах П. Куліша із територіально-геополітичним чинником. Він постійно проводив думку, що українське суспільство конституюється внаслідок територіальної єдності українців. Власне й оповідь про українське суспільство він розпочинає описом території України та розселенням на ній українців. Разом з тим він зазначає, що територіальна спільність також не може бути основою ефективної взаємодії суспільства й особи. Особливо яскраво він показує це на прикладі служіння князя Константина Острозького польській владі та його байдужість до українських інтересів. Так П. Куліш підкреслює такий факт: в той час, коли в Острозькій академії на замовлення К. Острозького перекладалась на українську мову Біблія, сам К. Острозький разом із набраним ним із числа українців та поляків військом займався розбоєм на землях Чернігово-Сіверщини, грабував і палив українське населення Лівобережжя.

Не вбачав П. Куліш достатньої підстави для суперечливої взаємодії особи і суспільства й у релігії. Зокрема, в релігійній боротьбі він вбачав не боротьбу однієї сторони як істинної проти іншої як хибної, а вважав цю боротьбу боротьбою між обскурантами. Тобто, релігійна боротьба, з погляду П. Куліша, це ситуація, коли одна тьма воює проти іншої тьми, а результатом постає не істина, а ще глибша тьма невігластва. Через це П. Куліш досить скептично ставився до богослів'я – православного, католицького, протестантського, загалом до будь-якої релігії, оскільки воно не сприяло вирішенню раціональних проблем взаємодії особи і суспільства.

Відзначаючи все це, ми хочемо підкреслити той факт, що дійсно основу взаємодії особи і суспільства П. Куліш вбачав у суспільно-освітньому процесі. Безумовно, у творах П. Куліша немає поняття про суспільно-освітній процес пізнання. Ця неувага до понятійно-термінологічної визначеності пояснюється тим, що зразком П. Кулішеві слугували твори Г. Сковороди. П. Куліш, як і Г. Сковорода, користувався методом символіко-непомітного мислення. Але якщо для Г. Сковороди – цей метод виражався у емблантичності, котра одночасно була "симфонією", то у П. Куліша він набуває форми мислення "символами-типами". Це означає, що виділивши, наприклад, особу козака, він розглядає складові частини цього типу, деталізуючи саме поняття козака як своєрідний універсальний "аккорд с мыслью". Тобто логіко-формальне визначення понять у творах П. Куліша зміщується понятійно-символічними характеристиками, які з одного боку, функціонують як художні типи, а з іншого, вони є соціально-філософськими характеристиками різних типів особистостей.

Такий же, тобто символіко-понятійний, підхід ми вбачаємо й у визначенні П. Кулішем освіти. Це визначення вибудовується не через встановлення роду і родової ознаки, як цього вимагає логіка, а через опис того, що є освіта, з чого вона складається та яку роль вона відіграє в житті особи і суспільства. Якщо все це взяти до уваги, то освіта постає у працях не тільки як спеціалізований процес шкільного навчання і виховання, а як певний стан суспільства в ситуації культурного самовідтворення. Це означає, що уявлення про освіту П. Куліша значною мірою перегукується із філософсько-освітніми поглядами К. Ушинського, який навчався в Новгород-Сіверській гімназії і яку він закінчив на пару років раніше за П. Куліша.

П. Куліш, подібно до К. Ушинського, структурував освіту у своїх творах, поділяючи її на три основні частини. Ними виступали регулярний процес навчання або школа, нерегулярна, але також важлива складова становлення особи, якою була "Батьківська" наука, і третя складова суспільно-освітнього процесу, якій П. Куліш надавав особливого значення, була, так би мовити, "загальносуспільна" освіта, яка ніким спеціально не створюється в суспільстві, але є постійною і по суті супроводжує людину протягом життя – це "вулична" та інша освіта, яка спеціально ніким не створюється і яку неможливо обмежити державними чи релігійними засобами.

Для П. Куліша освіта – це шлях духовного розвитку, визволення людини із кріпацтва, невігластва, яке є причиною страждань людей. Згадуючи про концепцію національної освіти, яка прослідковується у

поглядах П. Куліша, варто зазначити, що саме поняття "освіта" він трактує по-різному. П. Куліш вирізняв освіту "книжну", що базується на чужій культурі, нав'язується за допомогою чужого слова і в, результаті, руйнує національну самосвідомість. Така освіта є згубною для українського народу, збагаченого мудрістю, глибинно народною. "Маючи змогу по декілька місяців поспіль спілкуватися з людьми – майже зовсім неграмотними, я, порівнюючи з балакучими продуктами книжної науки, значно знижував ціну цим останнім. Майже з відчаєм у душі, я лише на рівні неграмотності та на рівні найвищого розумового розвідку бачив людей, не скалчених у розумовому та моральному відношеннях" [3].

Підкреслюючи фундаментальне значення "домашньої" освіти в становленні особи, П. Куліш значною мірою орієнтувався на певний патріархальний традиціоналізм. Звідси випливало, що принцип природовідповідності життя особи реалізується насамперед в межах сім'ї. Це знайшло своє відображення у його поглядах на роль "батьківського" і "материнського" виховання. "Батьківська" наука, з погляду П. Куліша, є насамперед виховання хлопчиків, чоловіків, а "материнська" наука – це виховання дівчаток, жінок. Атмосфера в сім'ї й особливо стосунки з матір'ю, яка в перші роки життя уособлює для маленької дитини весь світ, дуже важливі. А любов до матері згодом має перерости у любов і повагу до інших людей і до природи. Сам П. Куліш складав шану своїм батькам, зокрема матері, яку він дуже любив і поважав за її природний розум. У "Жизни Куліша" він з великою теплотою і любов'ю говорить про свою матір, яка не знаючи шкільної науки, черпала мудрість із глибини віків і доносила її до людей рідною мовою. Народна мудрість дуже часто дозволяє краще виховувати дітей, ніж книжна освіченість. Причому ці лінії виховання у П. Куліша представлені паралельно з існуючими і таким чином, що нібито не перетинаються. Зокрема, батько навчає хлопчиків виконувати традиційно чоловічу роботу, а способом розширення світобачення постає "чумакування". Вихованню хлопчиків традиційно надавалась особлива увага. Починався цей процес зазвичай зі "школи пастуха", коли 5-6-річні хлопчики пасли домашню птицю та худобу, а другим, вищим етапом було "чумакування", яке мало на меті розширити світогляд і зміцнити тіло та волю хлопчика. Ранне залучення хлопчика до подорожі з чумаками постає в зображенні П. Куліша першою необхідною школою життя, в якій він поступово дистанціюється від батьківської опіки, навчається жити серед людей поза колом сім'ї, набуває навичок самостійності і взаємодії з іншими людьми. Заодно це спосіб інтеграції малолітньої людини у систему національної культури, освоєння рідної мови, народного світогляду, формування навичок морального вибору.

"Материнська" наука виявляється зосередженою на внутрішньосімейних питаннях і пов'язана з підготовкою дівчаток, дочок до подружнього життя і ведення домашнього господарства. Ця наука полягає в тому, щоб дівчина вміла працювати в полі, майструвати одяг, мала навички його мистецького оздоблення і т.д.

Разом з тим, П. Куліш вважає, що основним недоліком такого виховання є його традиціоналізм тісно пов'язаний з масою забобонів. Як він показує у своїй роботі "Виховання дітей", такий спосіб освіти архаїчний і зберігає масу застарілих уявлень. Зокрема, він вбачає основну ваду такого формування особистості у відсутності в ньому наукового підходу, а відтак у відсутності розуму.

Отже, специфіку становлення особи на ступені "домашнього" виховання П. Куліш по суті вбачає у способі поєднання патріархального традиціоналізму із науковим підходом, який має радикально змінити характер виховання і наблизити його до реалій другої половини XIX століття. Тобто, П. Куліш не брав до уваги того, що розгортання промисловості і тим самим подальше зростання ваги міст і міського життя видозмінює характер сім'ї і тим самим веде до переоцінки функцій сімейної освіти. В результаті, розуміння природовідповідності особи набувало утопічної форми. Адже чумакування як спосіб виховання на часи П. Куліша зводилося нанівець. Тобто в конкретному плані принцип природовідповідності в становленні особи набував форми абстрактної моральної проповіді, оскільки він з другої половини XIX століття починає розумітися інакше. Це показали твори іншого випускника Новгород-Сіверської гімназії і сучасника П. Куліша К. Ушинського. Йдеться про те, що природовідповідність починає розумітися скоріше в сквородинівському плані, ніж у плані наслідування занять батьків. Адже саме з другої половини XIX століття відбувається поворот до вивчення організму людини в плані реалізації її природних здібностей з метою допомоги у її саморозвитку. І якщо у своїх згадках про дитинство П. Куліш звертає увагу на важливість спілкування з природою як чинником реалізації природовідповідності, то в цілому така точка зору в тогочасній філософській антропології вважається недостатньою. Це проявилось в активізації психологічних досліджень та у розумінні змін, які відбувалися у статусі сім'ї.

Проте, в цілому, можна зробити висновок і про те, що П. Куліш розумів реальний стан формування особистості в умовах сімейного побуту другої половини XVII століття і тому робив висновки про можливість поєднання наукових підходів до становлення особи із патріархальним або напівпатріархальним укладом родинного життя. Разом з тим, він розумів недостатність такого рівня освіти, оскільки "домашнє" виховання в цілому прирікало основну масу населення України на хронічне неучтво. Тому П. Куліш звертав увагу на необхідність формування широкої освіти для населення, причому освіти рідною мовою.

Суспільно-освітній процес включає в себе, з погляду вчення П. Куліша про особу і суспільство, як раціональну, так і ірраціональну форми навчання і виховання, тобто школи різного типу. Ірраціональний же освітній процес по суті домінує в суспільстві і не піддається ніякому стабільному контролю.

Реальна єдність особи і суспільства, таким чином, концентровано виражається і відтворюється в плані філософського вчення про особу і суспільство П. Куліша в суспільному освітньому процесі. Він виступає, з

його точки зору, тим центральним пунктом, який в раціональних формах та ірраціонально єднає сучасників із минулими поколіннями та тими особами, які прийдуть на зміну сучасників.

Тютюнник Е.Н.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЛИЧНОСТИ И ОБЩЕСТВА КАК ФИЛОСОФСКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

Рассматриваются определенные философско-образовательные идеи П. Кулиша на основе анализа его историософии. Анализируются взгляды на проблему взаимосвязи личности и общества в просветительно-философском наследии мыслителя. Отмечается, что общественно-образовательный процесс включает в себя как рациональную, так и иррациональную формы обучения и воспитания, т.е. школы разного типа. Автор статьи стремится доказать, что П. Кулиш в историко-философском плане продолжал ориентироваться на традиционную для украинской философии антропологическо-экзистенциальную тенденцию приоритета личного жизнетворчества.

Ключевые слова: образование, личность, философия.

Tyutyunnyk O.M.

THE INTERACTION BETWEEN A PERSONALITY AND THE SOCIETY AS A PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL PROCESS

In this article philosophical and educational ideas of P. Kulish are examined on the basis of the analysis of his historiosophy. P. Kulish's views on the problem of person and society interconnection in his educational and philosophical works are analyzed. It is stated that social-educational process includes rational and irrational forms of education and upbringing, in other words, the schools of different types. The author of the article aims to prove that in the historical and philosophical aspect P. Kulish followed the anthropological existential tendency of the personal life creation priority.

Key words: education, personality, philosophy.

Література

1. Григорій Дьяченко. Уроки и примеры христианской любви. Опыт катихизической хрестоматии / Григорій Дьяченко. – М.: Стрела, 1984. – 77 с.
2. Володимир Лесевич. Філософія історії на науковому ґрунті (нарис із історії культури ХІХ століття. Історія філософії України. Хрестоматія: [навч. посібник / упорядники М.П. Тарасенко, М.Ю. Русин, А.К. Бичко та ін.]. – К.: Либідь, 1993. – 560 с.
3. Куліш П. Хутірська філософія / Куліш П. // Хроніка 2000. Наш край. – 1992. – Вип. 2. – С. 80-81.

Стаття надійшла до редакції 08.09.10